

Andrzej Poppe (12 VII 1926 – 31 I 2019)

Nie będzie przesadą, że światowa bizantynistyka poniosła niepowetowaną stratę. 31 stycznia 2019 r. zmarł Andrzej Poppe, mediewista o międzynarodowym dorobku, uznany badacz dziejów średniowiecznej Rusi. Zaskoczenie może budzić fakt, iż był bardziej rozpoznawalny w USA, Rosji czy na Ukrainie niż w ojczystym kraju.

Andrzej Poppe urodził się 12 lipca 1926 r. w Wołominie jako syn Witolda i Eugenii z d. Bartienjew. Przeszłość tego wybitnego historyka owiana jest aurą tajemnicy. Nie wyjaśniają tego ani jego liczne zachowane ankiety osobiste czy też wypowiedzi, które zawierają sporo trudnych do pogodzenia sprzeczności. Przykładowo według wspomnień Jerzego Holzera (1930–2015) wywodził się z Kresów Wschodnich¹. Pewne jest, że w latach 1944–1946 przebywał na robotach przymusowych w ZSRR. Tam pracował jako górnik strzałowy. Wiadomo też, że po powrocie do Polski w latach 1946–1947 był planistą w Państwowych Zakładach Przemysłu Wełnianego w Ozorkowie. W 1950 r. ukończył roczne Studium Przygotowawcze (odpowiednik matury). Tam jego nauczycielem był m.in. René Śliwowski (1930–2015). W 1950 r. podjął studia w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Studiował na roku z takimi znanymi historykami, jak Janusz Berghauzen (1930–1977), Bronisław Geremek (1932–2008), Teresa Monasterska (1938–2016), Romuald Wojna (ur. 1931), Andrzej Wyrobisz (1931–2018) czy Janusz Żarnowski (1932–2019). Już 6 października 1953 r. uzyskał dyplom I stopnia. Na seminarium magisterskie uczęszczał do Aleksandra Gięsztora. Pod jego kierunkiem 15 lutego 1955 r. obronił pracę „Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim”². Z kolei doktorat „Legenda o Borysie i Glebie na tle historiografii staroruskiej XI w.” obronił 29 listopada 1960 r., również pod kierunkiem tego samego promotora. Habilitację uzyskał w 1969 r. Profesorem nadzwyczajnym został w 1987, zaś zwyczajnym – w 1992 r. W Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego był zatrudniony od 1959 r. jako starszy asystent, od 1961 r. jako adiunkt w Katedrze Historii Polski do XVIII wieku, a od 1969 r. docent w Zakładzie Historii Narodów ZSRR i Słowiańszczyzny oraz w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii. Jedynym jego uczniem jest Hieronim Grała,

¹ J. Holzer, *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*, Kraków 2013, s. 137–139.

² T. Wituch, B. Stolarczyk *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010, s. 153.

który obronił doktorat („Kancelarz Iwan Wiskowaty. Studium kariery politycznej w XVI-wiecznej Rosji”) pod jego kierunkiem w 1990 r. Jednocześnie w latach 1955–1959 pracował jako asystent w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.

Nie był to jednak uczony znany tylko w krajowym środowisku historycznym. Profesor Poppe przebywał jako *visiting professor* na uniwersytetach: w Moskwie (1976), Münster (1978–1979), Frankfurt nad Menem (1983), University of California w Los Angeles (1986), Heidelbergu (1992), Moguncji (1995), Kioto (1998), Dumbarton Oaks fellow na Uniwersytecie Harvarda w Waszyngtonie (1973–1974, 1985–1986), All Souls College fellow na Uniwersytecie Oksfordzkim (1988)³ i wielu innych.

Warszawski historyk specjalizował się w historii średniowiecznej Rusi. Jego prace ukazywały się w takich czasopismach, jak: „Byzantinorossica” czy „Harvard Ukrainian Studies”. Autor wielu haseł umieszczonych m.in. w *Słowniku starożytności słowiańskich* (t. 1–8, 1961–1996) i *The Oxford Dictionary of Byzantium* (t. 1–3, 1991).

Dorobek Andrzeja Poppego jest dość pokaźny. W młodym wieku dokonał przekładu dwóch książek z języka rosyjskiego: A.E. Kunina, *Kłęska amerykańskich planów zdobycia panowania nad światem w latach 1917–1920* (Warszawa 1952) i Borysa Grekova, *Chłopi na Rusi od czasów najdawniejszych do XVII wieku* (t. 1–2, Warszawa 1955–1957). Następne prace to: *Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X–XV w.* (Wrocław 1962), *Materiały do dziejów tkaniny staroruskiej. Terminologia źródeł pisanych* (Wrocław 1965).

Jednym z głównych zainteresowań badawczych była historia początków chrześcijaństwa na Rusi. W książce *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku* (Warszawa 1968)⁴ autor wiele miejsca z kolei poświęcił stosunkom rusko-bizantyńskim. W prestiżowej serii „Variorum Reprints” jako t. 157 ukazał się zbiór jego dziewięciu artykułów, pt. *The Rise of Christian Russia* (London 1982). Wybór prac został wydany też w języku rosyjskim: *Kak byla krešena Rus’* (Moskwa 1988 i 1989).

Kilka rozpraw Poppe poświęcił początkom organizacji kościelnej w państwie Rurykowiczów (*Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi: cz. 1: Początki metropolii i sprawa archikatedry*, „Przegląd Historyczny” 55 (1964), z. 3, s. 369–391; *Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi: cz. 2: Metropolia Perejeśławska: traktat o azymach*, „Przegląd Historyczny” 55 (1964), z. 4, s. 557–572; *Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi: cz. 3: Metropolia czernihowska*, „Przegląd Historyczny” 56 (1965), z. 4, s. 557–569; *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny” 54 (1966), z. 4, s. 539–557). Ustalając datę powstania metropolii w Perejaśławiu, zestawiał traktat Leona z Rusi o azymach z podobnymi traktatami bizantyńskimi (*Le traité des Azymes Leontos metropolitou tes en Rhosiai Presthlabas: quand, où et par qui at-il été écrit?*, „Byzantion” 35 (1965), s. 504–527, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr I). Opisał też porozumienie bizantyńsko-ruskie, na mocy którego została utworzona metropolia kijowska, będąca 62 prowincją patriarchatu konstantynopolitańskiego. Otrzymała ona strukturę

³ S. Brzeziński, K. Fudalej, *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*, Warszawa 2012, s. 96.

⁴ Recenzje: J. Kłoczowski, „Acta Poloniae Historica” 24 (1971), s. 208–209; M. Koder, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 19 (1970), s. 306–307; H. Łowmiański, „Kwartalnik Historyczny” 77 (1970), nr 3, s. 792–796; L. Müller, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 20 (1972), s. 241–246; W.T. Paszuto, „Sowietskoje Wizantinowiedienije” (1969), nr 6, s. 78–80.

zapożyczoną z Bizancjum (*L'organisation diocesaine de la Russie aux XIe–XIIe siecles*, „Byzantion” 40 (1970), s. 165–217, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr VIII). Z kolei rozprawa *La prince et l' Eglise en Russie depuis la fin du Xe jusqu'au debut du XIIe siecle* („Acta Poloniae Historica” 20 (1969), s. 95–119, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr IX) podnosiła dość istotny temat metropolitów ruskich. Byli oni Grekami mianowanymi przez Konstantynopol. Służyli w Kijowie swoją erudycją i radami. Jednocześnie reprezentowali interesy cesarstwa bizantyńskiego. Poppe dowiódł, że wybór w 1051 r. Hilariona na metropolitę kijowskiego był wynikiem antybizantyńskiej koalicji na Rusi oraz próbą uniezależnienia się od patriarchatu konstantynopolitańskiego. Według polskiego badacza już w X w. narodziła się teoria o duchowym pokrewieństwie między cesarzem a księciem ruskim, któremu kancelaria cesarska nadała tytuł „brata” lub „syna duchowego”. Jednocześnie Rurykowiczów mało interesowały ideologiczne aspiracje Bizantyńczyków. W pracy *Russko-wizantijskie cierkowno-politicheskie odnoszenija w sieriednine XI w.* („Istorija SSSR” (1970), nr 3, s. 108–124) udowodnił, iż osadzenie Hilariona na tronie metropolitalnym w Kijowie dokonało się dzięki mnichom z otoczenia księcia Jarosława Mądrygo.

W artykule *La dernière expedition russe contre Constantinople* („Byzantinoslavica” 32 (1971), nr 1, s. 1–29; nr 2, s. 233–268) rozpatrzył ostatni najazd Rusów na Konstantynopol w 1043 r. Jak wiadomo, niewiele o nim mówią źródła, co spowodowało powstanie wielu hipotez. Poppe ukazał zagadkowe przyczyny tego najazdu, analizując informacje zawarte u Michała Psellosa i Jana Skylitza. Oddał też wewnętrzną sytuację w Bizancjum w latach trzydziestych i na początku czterdziestych XI w. Swoje uwagi na temat informacji zawartych w *Latopisie Nestora*, dotyczącym tego najazdu, zawarł też w dwóch innych artykułach (*K czeniju odnogo miesta Powiesti vremennych let*, „Literatura i obszczestwiennaja mysl DREWNIJ Rusi, Trudy Otdelenija dREWNIJ Ruskoj literatury” 24 (1969), s. 54–57; *Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 16 (1967), s. 349–362). Przytoczył w nich różne relacje ruskie o wyprawie na Konstantynopol w 1043 r.

Ważnym wkładem w naukę światową był artykuł *Ruś i Bizancjum w latach 986–989* („Kwartalnik Historyczny” 85 (1978), nr 1, s. 3–23⁵). Według badacza sojusz bizantyńsko-ruski, zawarty w sierpniu–wrześniu 987 r. w Kijowie, przewidywał chrzest księcia ruskiego i jego małżeństwo z siostrą Bazylego II Bułgarobójcy – Anną. Inicjatorem sojuszu był cesarz bizantyński, który walczył z uzurpatorami Bardasem Fokasem i Bardasem Slerosem. Bizantyńska misja chrystianizacyjna przybyła do Kijowa i prawdopodobnie 6 stycznia 988 r. odbył się chrzest księcia Włodzimierza i jego otoczenia. W czerwcu–lipcu 988 r. oddziały ruskie dotarły do Konstantynopola. Dzięki tej pomocy cesarz Bazyli II odniósł zwycięstwo nad uzurpatorami. Z kolei Chersones na Krymie, który przeszedł na stronę antycesarską, został zdobyty przez wojska ruskie. Tezy te autor powtórzył w pracy w języku angielskim (*The political background to the baptism of the Rus*, „Dumbarton Oaks Papers” 30 (1976), s. 17–24, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr II).

Zagadnienie dotyczące wyprawy Włodzimierza I na Chersones autor rozwinął też w innych pracach (*O pricinie Wladimira Swjatoslawicza na Korsun’ 988–989 g.*, „Wiesticnik Moskowskogo Uniwersitietu” (1978), nr 2, s. 45–58; *Wizantijsko-ruskij sojuznickij traktat 987 g.*, „Ukrainskij Istoriji Żurnał” (1990), nr 6, s. 20–33). Z kolei w napisanym wraz

⁵ Recenzja: A.W. Osnobiszin, „RŻ Obszczestwennoj Nauki za Rubeżom”, serija 5, Istorija (1979), nr 1, s. 50–52.

z żoną Danutą Poppe⁶ artykule *Dziewieciolęby o porfirogenetkę Annę* (w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 451–468) przedstawił polityczne okoliczności, które zmusiły Bazylego II do szukania pomocy wojskowej u Włodzimierza I. Warto podkreślić, że o siostrę cesarską starał się w tym czasie też król Francji Hugo Kapet dla swojego syna Roberta. W zamian miał dać gwarancje dla bizantyńskich posiadłości w południowej Italii.

Analizując traktaty rusko-bizantyńskie z lat 911 i 944 (*Words that serve the authority. On the title of „grand Prince” in Kievan Rus’*, „Acta Poloniae Historica” 60 (1989), s. 159–184), wykazał z kolei, że na Rusi nie istniał w tym czasie tytuł „wielki książę”. Tytuł „wielki książę” oznaczał jedynie głównego księcia. W wiekach XI i XII tytuł „wielki książę” to jedynie zwrot panegiryczny. Pierwszym księciem, który używał tytułu wielki książę, był Wsiewołod III Wielkie Gniazdo książę włodzimierski (1176–1212), który spędził lata 1162–1168 w Bizancjum. W XIV w. kancelaria cesarska używała tytułu *rex* lub *magas rex* dla władcy Rusi, co stanowiło odpowiednik kniazia lub wielkiego kniazia.

Według warszawskiego mediewisty założona ok. 987/988 r. metropolia ruska nie była arcybiskupstwem autokefalicznym (*The original Status of the Old Russian Church*, „Acta Poloniae Historica” 39 (1979), s. 5–45, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr III). Możliwe, że w XI w. metropolici ruscy naśladując niektórych hierarchów bizantyńskich, przywłaszczyli sobie tytuł arcybiskupa. Statut kościoła ruskiego został określony za czasów Bazylego II Bułgarobójcy. Prawo wybierania metropolitów, z grona trzech kandydatów przedstawionych przez synod, należało do patriarchy Konstantynopola. Polski badacz podkreślił też związki pomiędzy monastycyzmem bizantyńskim a ruskim (*Das Reich der Rus im 10. und 11. Jahrhundert: Wandel der Ideenwelt*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, 28 (1980), nr 3, 334–354, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr I). Poppe dokonał też analizy stosunków kościelnych na Rusi (*Christianisierung und Kirchenorganisation der Ostslawen in der Zeit vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*, „Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut” 1 (1988), s. 458–506). Według naukowca obawa przed atakami Rusów skłoniła Bizancjum do wysłania w 860 r. misji do Chazarów. Już jednak w latach 865–857 dyplomacja podjęła pierwsze misje na Rusi. Księżna Olga została ochrzczona w Konstantynopolu w 955 lub 957 r. Historyk sprzeciwił się koncepcji, że kościół ruski, zależny od Konstantynopola, pilnował interesów cesarstwa ze szkodą dla książąt kijowskich. Metropolici przysyłani z Konstantynopola odgrywali jednak pewną rolę polityczną jako przedstawiciele cesarza i patriarchy na dworze Rurykowiczów. Według mediewisty przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi było dziełem grupy społecznej świadomej swych celów politycznych, odrzucającej istniejącą wcześniej izolację polityczną i kulturalną państwa Rurykowiczów (*Pierwszych sto lat chrześcijaństwa na Rusi*, „Przegląd Humanistyczny” 33 (1989), z. 4 (283), s. 1–17). Autor poświęcił też sporo uwagi księżnej Oldze (*Once again concerning the baptism of Olga, Archontissa of Rus*, „Dumbarton Oaks Papers” 46 (1992), s. 271–278). Według naukowca księżna na chrzcie otrzymała imię Helena, co sugeruje, że jej rodzicami chrzestnymi była para cesarska – Konstantyn VII

⁶ Danuta Jeske (ur. 13 stycznia 1932 w Warszawie) studiowała w 1950/1951 historię na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. 6 października 1953 r. uzyskała dyplom I stopnia w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1954 r. poślubiła Andrzeja Poppego. Pracę magisterską, pt. „Ludność dziesiętnicza w Polsce wczesnofeudalnej. Z dziejów kształtowania się feudalnie zależnej klasy chłopskiej”, napisaną pod kierunkiem Aleksandra Gieysztor, obroniła 15 lutego 1955 r.

Porfirogeneta i jego żona Helena. Oldze nadano też wtedy bizantyński tytuł *zōstē patrikia*. Z kolei rywalizacja pomiędzy patriarchą a cesarzem uniemożliwiła wybranie biskupa misyjnego dla Rusi. Historyk przedstawił również kwestię stosunków na Rusi po śmierci Włodzimierza Wielkiego (*Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015–1019*, „Kwartalnik Historyczny” 102 (1995), nr 3/4, s. 3–22). Andrzej Poppe podejmował też tematy związane ze sztuką bizantyńską na Rusi (*The Building of the Church of St Sophia in Kiev*, „Journal of Medieval History” 7 (1981), s. 15–66, przedruk, w: *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr I; *Some observations on the bronze Doors of the St. Sophia in Novgorod*, „Figura” 19 (1981), s. 407–418). Można tu jeszcze wymienić wiele prac, dzięki którym Profesor zdobył uznanie w środowisku bizantynologicznym, jakiego nie miał żaden z krajowych badaczy.

Andrzej Poppe odszedł 31 stycznia 2019 r. w wieku 92 lat. Profesor został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu prawosławnym w Warszawie. Pozycja tego wybitnego historyka w świecie nauki była niezwykle wysoka. Stał się niewątpliwie godnym następcą Henryka Paszkiewicza jako badacz początków Rusi⁷. Jego śmierć jest dużym ciosem dla nauki polskiej i światowej zarazem.

Michał Kozłowski
Warszawa

⁷ *Henryk Paszkiewicz wydobyty z zapomnienia*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2019.